

Särlingen från Öland

Jörgen Håkansson

Erik Johan Stagnelius, född 1793 i Gärdslösa på Ölands östkust, var om någon den fula ankungen vars hamn dolde en svan. Men det var ingen vit parkdammssvan utan en sällsyntare svart. Så skriver Gunnar Ekelöf i ett förord till en bok med urval av Stagnelius dikter. Man kan också säga att ett senare allmänt gångbart namn på folk av hans art är skalder i fördömsen. Hans korta bohemliv slutade i ensamhet. Han dog 1823 i Stockholm gravt märkt genom missbruk av alkohol och opium utan att ens få uppleva sin 30-årsdag.

Erik var son till prosten i Gärdslösa, Magnus Stagnelius, som sedermera 1810 blev kallad till biskop i Kalmar, dit familjen då flyttade. Trots fem syskon var han redan som barn en enstöring. Han gick aldrig i skola och lärde sig läsa genom att ensam gå omkring på kyrkogården och foga bokstäverna till ord. Hans lärare blev faderns biträde, pastorsadjunkten Per Brusenius. Den unge gossen skådade tidigt i sin fars bibliotek in i den värld som böckerna uppenbarade för honom. Fadern å sin sida upptäckte snart sin sons unika begåvning. Erik röjde redan i mycket unga år sitt intresse och fallenhet för poesi. Myt, legend, folktro och saga fängslade honom och bland de klassiska författarna sökte han sig främst till Metamorfosernas Ovidius, men gjorde sig även hemmastadd i Bibeln och psalmboken m.m. Sina akademiska studier i Lund och Uppsala avslutade han 1814 med en anspråkslös juridisk examen, som gav honom tillträde till ämbetsmannabanan. Från 1815 till sin död tjänstgjorde han i en underordnad

befattning på Ecklesiastikexpeditionen i huvudstaden. Plågad av sjukdom gjorde han därvid flera avbrott, för vistelse i föräldrahemmet i Kalmar.

Romantiken i Sverige

Något förenklat kan man säga att i vårt land har man av hävd betraktat en platonisk färgad idealism som det romantiska tänkandets grundval. Till skillnad från den tidigare klassicistiska epoken kan vi nu från 1800-talets början se en förnyelse av litteraturens motivmaterial, närmare bestämt romantikernas intresse för sagomotiv och naturmyter, för medeltidens miljöer och kristna symbolik samt för den fornnordiska och antika mytologin. Romantiken är fantasikonst, som hyllar det förflutna, man introducerar förut okända eller icke godtagna versformer.

Erik Johan Stagnelius brukar oftast av litteraturprofessionen betraktas som en av våra främsta romantiker, kanske den främste. Till sitt tänkesätt kan han ofta förväna. *"Som regel framställer han natten som en lycklig tillflykt, fylld av ljuva drömmar fantasier, medan morgonrodnaden bara medför pina och elände. Efter en dag då han känt sig drabbad av föraktet, som kvälver och förtrycker, kunde han söka sig hem till sin nattliga ensamhet, där brännvin och opium alstrade tröstande drömmar och fantasier. Men när natten övergår till morgon är plågan och det pinande ljuset tillbaka"* (Sven Delblanc i *"Nattens ljushet, gryningens plåga"*) i en notis om Stagnelius i *"Den svenska litteraturen"*.

Månen är vidare den himlakropp som särskilt intresserar honom. Den lånar sitt ljus från den gudomliga urkällan, den är en helig spegel, en klar symbol för det jordiskas öden.

Suckarnas Mystär

Lärodikten *Suckarnas Mystär* ger uttryck för Stagnelius dualism och handlar om livet som *"evig dubbelhet och enhet"* och sucken, som består av in- och utandning är denna dubbelhets symbol, säger dikten. Stagnelius slår fast att *"makten att begära"* och *"tvånget att försaka"* är de två krafter eller lagar som hör ihop som ut- och inandning. Sucken uttrycker vemodet, längtan och besvikelsen, som dessa lagar genererar i allt levande. I dikten beskriver

Poesihörnan

Stagnelius hur naturen och mycket annat lyder under dessa lagar: havet, månen, vinden, våren, näktergalen, allt suckar under besvikelsens och den oppfyllda längtans plågor. Det är striden mellan dessa två poler, som på djupaste existentiella allvar är dramat i hans lyrik. Dikten innehåller sex undersköna verser. Jag återger vers två.

Tvenne lagar styra mänskolivet.
Tvenne krafter väva allt, som födes
Under månens vanskelige skiva.
Hör, o mänska! Makten att begära
Är den första. Tvånget att försaka
Är den andra. Skilda åt i himlen,
En och samma äro dessa lagar
I de land där Achamot befäller,
Och som evig dubbelhet och enhet
Fram i suckarnas mystèr de träda.
Mellan livets sorgesuck och dödens
Mänkohjärtat vacklar här på jorden,
Och vart andedrag förkunnar
Dess bestämmelse i sinnevärlden.

Lyrik, epik och drama

Stagnelius litterära produktion omfattar lyriska, episka och dramatiska dikter och är trots hans korta verksamhetstid mycket omfångsrik. I sin tidiga diktning rör han sig i världar som den nordiska, klassiska och den kristna. Hans första stora epos *"Gunlög"* är inspirerat av isländsk mytologi. Om smålandsflickan *"Blenda"* handlar en kommande versberättelse där hon tillsammans med hemmavarande kvinnor med list avlivar en dansk här. *"Torsten Fiskare"* har sagomotiv och utspelas på Blå jungfrun. Ett antal religiösa dikter sammanfaller i tiden med den psalmdiktning som var modebetonad inför 1819 års psalmbok. Hans religiösa problem blev vid denna tid djupt personliga och krisartade.

1818-20 handlar dikterna ofta om omvändelsen. Han framställer det ofta som en omvändelse från antikt till kristet. I sonetten *"Venus"* blir kärleksgudinnan en ångerfull Magdalena i öknen. Hans egen omvändelse 1821 sammanfaller med tidpunkten när första häftet av *"Liljor i Saron"* ges ut. Hans trosuppfattning uppvisar då en engagerad men oortodox kristendom. Dikterna uppvisar nu en världs- och gudsuppfattning som utgått från gnostiska föreställningar. Andra och tredje häftet av *"Liljor i Saron"* innehåller bl.a. dramat *"Martyrerna"*, som tilldrar sig i den romerska antiken. Ytterligare dramer kom

1822. I "Bacchanterna" uppträder Orfeus i hednisk version av Kristus, som går sin död till mötes genom att slitas sönder av rasande menader.

I dikt efter dikt skriver han om den fallna själens historia och tolkar sin egen heta sinnlighet och erotiska besvikelse genom den. Kvinnan, som är åtråns mål blir också den som skapar illusionen och besvikelsen. Ett av Stagnelius vanligaste och mest karakteristiska grepp är att skildra sin åtrå och besvikelse som drömmar.

Vad är kärlek? En narcissisk villa,
Känslor för en bild i vattnet stilla,
Härmande kristall elysiskt målad,
Grumlad av ett fallet löv, en vind.

När Stagnelius avled var endast en del av hans omfattande diktning utgiven i tryck. Lorenzo Hammarsköld hade insett hans begåvning. Han såg till att ge ut Stagnelius litterära kvarlåtenskap. Här visades Stagnelius lyriska bredd. Grundtonen i den världsförklaring han ger uttryck för är nyplatonisk.

Näcken

Förr i tiden var *Näcken* något verkligt för många människor. Han hade många namn och kallades *Strömkarlen*, *Bäckamannen*, *Forskarlen* eller *Kvarngubben*. Näcken var ett övernaturligt manligt väsen, som höll till i olika vattendrag. Näcken förekommer både i litteraturen som här hos Stagnelius och i konsten där inte minst Ernst Josephsons målning är mycket känd. Han ansågs vara en duktig spelman. Den bild de flesta svenskar har av honom är att det är en naken man beklädd med sjögräs, där han sitter vid en fors och spelar fiol. Man kan säga att Stagnelius dikt om Näcken är ett praktexempel på romantisk poesi. Här finns sagomotiv och naturmyt, vackra utsmyckande ord t.ex. "gullmoln", "silfverbäcken" och "blomsterkrönta". Hela dikten är fantasikonst.

På ett annat plan kan man med tanke på Stagnelius eget religiösa sökande skönja smärta över att ha förlorat den enkla och trosvissa kristendomens klara himmelsvision. Han återger med objektiv, ordknapp realism en scen där hans figur är föremål för hans medlidande. Dessutom vem utom Stagnelius hade drömt om att förknippa paradiset med nätter? Se vers fyra. Läs och njut av den vackra poesin, du får dikten med gammaldags stavning.

Quällens gullmoln fästet kransa.
Älfvorna på ängen dansa,

Och den bladbekrönta Necken
Gigan rör i silfverbäcken.

Liten pilt bland strandens pilar
I violens ånga hvilar,
Klangen hör från källans vatten,
Ropar i den stilla natten:

"Arma Gubbel! hvarför spela?
Kan det smärtorna fördela?
Fritt du skog och mark må lifva,
Skall Guds barn dock aldrig blifva!

Paradisets månskensnätter,
Edens blomsterkrönta slätter,
Ljusets änglar i det höga -
Aldrig skådar dem ditt öga."

Tårar Gubbens anlet skölja,
Ned han dyker i sin bölja.
Gigan tystnar. Aldrig Necken
Spelar mer i silfverbäcken.

Denna dikt är inristad i en fin minnessten utanför kyrkogårdsmuren, som omger Gärdslösa kyrka.

Amanda

Amanda, den älskansvärda, var Stagnelius sångmö och kvinnoideal. Hon framstår som en förtätad bild av all den kvinnlighet han längtade efter. Hans och hennes själar har av himlen skapats för varandra. Men hon förstår inte sin heliga uppgift utan försmår honom. I lärodikten "Kärleken" tror han sig ha insett att hon symboliserar hans eget forna jag: "Blott mig själv jag älskar i Amanda". Amandadiktens sista vers av fyra kommer nedan:

Men aldrig min trånad
Till målet skall nå.
Blek, suckande hånad,
Jag enslig skall gå,
Skall evigt, gudinna,
Lik stjärnan dig se
Högt över mig le
Och aldrig dig hinna.

Dikten "Kärleken"

Denna dikt har undertiteln "En metafysisk lärodikt" och är med sina femtiosju strofer den längsta i Stagnelius författarskap. Han uppåddar här hela sin konst för att skildra själens landsflykt i materiens värld, utifrån ett rikt och för dagens läsare svårforcerat, material hämtat i den grekiska mytologin. Horace Engdahl har i en skrift gett ut en vägledning, en guidad tur, genom "Kärleken". Detta för att läsaren ska finna sin väg fram i symbolernas skog och inte frestas att slå sig ned och dagdrömma till ordmusiken. I den omfattande dikten förekommer också

hans sångmö och stora kärlek Amanda i några förtätade avsnitt. Diktens strofform är asymmetrisk. Den består av sju rader. Av dessa faller den sjätte utanför rimschemat: aabccxb. Diktens första strofer är hållna i hoppfull ton. De handlar om ljuset och detta identifieras med den gudomliga livsprincipen i universum. Jag återger här diktens första strof, som ett kort "smakprov" på Stagnelius fantasirika ordkonst.

Ljuset vitt kring alltets kretsar råder.
Av dess kärlek svallar varje åder,
Glöder varje nerv i jordens kropp.
Dalens rosor det ur knoppen tvingar,
Ger åt örnen och åt fjärlin vingar.
Skiftande i tusen former, livet
Blomstrar för dess vink ur natten opp.

Till förruttelsen

Slutligen återger jag den dikt där Stagnelius starka dödslängtan kommer till uttryck. Den är välkänd och poetiskt välljudande men innehållsmässigt kontroversiell för vissa. Dikten tillkom troligen 1817 då hans lyrik var genomdränkt av elegiska strömningar. Den erotiska lycka, som hans inbillning oavlatligt kretsade kring, var för honom ouppnåelig. Hans känsla av att vara förkastad uttrycks i dikten, men han övervann ändå depressionerna. Stagnelius kallar sig "förskjuten av världen, förskjuten av Gud". I manuskriptet ändrade fadern, biskopen, de sista orden och gav dem lydelsen, "men icke av Gud". Det är dock Erik Johans formulering som finns i dikten. Notera att nejlikor som förekommer i texten var som stark krydda även en balsameringsblomma. Den första strofen av tre återges.

Förruttelse, hasta, o älskade brud.
Att bädda vårt ensliga läger!
Förskjuten av världen, förskjuten av Gud,
Blott dig till förhoppning jag äger.
Fort, smycka vår kammar – på svartklädda bären
Den suckande älskarn din boning skall nå.
Fort, tillred vår brudsäng – med nejlikor våren
Skall henne beså.

Den 3 april 1823 vaknade Stagnelius inte mer. Inga olympiska gudinnor nedsteg när han undergick den förmultning, som han kallat sin älskade brud. Det var hans sista metamorfos, som han länge längtat efter.

Blott i drömmar Olympen
stiger till dödliga ner.

Begravningen ägde rum i Maria församling i Stockholm 8 april utan närvaro av släktingar.